

մի թագաւոր չէր մտել: Կործանում է կուրիէ և Հարիւս երկիրները, տեղական աստուածներին գերի վերցնում, նստեւ ընդ նակիներին, յափշտակում նրանց ստացածքը, իսկ գիւղերը հրդեհում, ապա մտնում է նայիրի երկիրը, կռիւ մտնում 23 փոքր թագաւորների հետ, ջարդում բոլորին և հալածում մինչև Վան քաղաքը և ապա ստիպում իրեն հարկատու դառնալ: Իսկ նախաքրիստոսեան ութերորդ դարից նոյն Ասորեստանցիներին մօտ առաջին անգամ յիշուում են Ուրարտացիներ:

Յիշեալ դարից սկսած երկու ժողովուրդները, Ասորեստանցիք և Ուրարտացիք, փոխադարձ յաջողութիւններով, միմեանց դէմ շարունակում են պատերազմները, մինչև նախաքրիստոնէական վեցերորդ դարը, երբ արեւմուտքից Ուրարտացիների երկիրը ներս են խուժում և վերջնականապէս հաղթատոււմ Արմէններ-Հայերը, և մեր երկրին տալիս են իրենց անունը:

Էջմիածին

(1)

Ապա պատմական ասպարէզ է մտնում պարսկական նոր թարմ և պատերազմասէր ժողովուրդը և տրոպիկաւոր Քարեւանիային, Ասորեստանին, Ուրարտացիներին ու Հեթանոսների երկիրներին, մինչև Եգիպտոս, մինչև Հնդկաստան, մի խօսքով ժամանակայ ծանօթ քաղաքակիրթ բոլոր երկրներին:

Պարսիկ Դարեհ Աքեմենեան թագաւորի Բեհիստունի բնական բարձր ժայռի վրայ փորագրւած սեպածե արձանագրութեան մէջ առաջին անգամ պատահում ենք Արմենիա անունը: Ասել է վեցերորդ դարից, նախաքրիստոնէական, Հեթանոսների և օրանցից ուշ եկող Ուրարտացիների տիրապետութիւններին տէր էին դարձել Արմէնները, նոր ժողովուրդ, և ոչ պարսիկ թագաւորը և ոչ էլ նրանից յետոյ հինգերորդ դարու յոյն պատմագիր Հերոդոտը, նախկին տրոպիկներն չեն ճանաչում, այլ Արմէններին:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ ԱՐՔԵՊՍԿ.

(Շարունակելի)

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Ա.

ԺԷ. ԴԱՐՈՒՆ ՍԿԻՋԲԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՆԻ ՕՏԱՐ ՔԱՐՈՋԻՉՆԵՐ

Ուրբինեանց հարստութեան շրջանին՝ ազգին մէջ առաջին անգամ կը ծագէր կրօնական երկպառակութիւն մը, արեւմուտքէն եկած քարոզիչներու պատճառով:

Յաջորդ դարերու քաղաքական պատահարները այնքան աննպաստ դասաւորուած էին որ Հռոմ երբեք մոռցաւ Արեւելքը կամ չկրցաւ անով զբաղիլ:

Օտար քարոզութիւններու հակազդելու ճիգերն ալ նոյն համեմատութեամբ տրկարացան Հայ եկեղեցիին մէջ:

ԺԸ. դարուն վերջերը սակայն կացութիւնը փոխուեցաւ:

Հռոմ դարձաւ ուշադրութիւն դարձուց արեւելեան ժողովուրդներու վրայ:

Գրիգոր ԺԳ. պապը (1572-1585), Յիսուսեանց բարեկամը եւ պաշտպանը, որ Տրիտենտեան ժողովին մասնակցող եկեղեցականներէն մէկն էր, երբ Կաթոլիկ եկեղեցւոյ պետը դարձաւ, ուղեց կէտ առ կէտ գործարարել այդ ժողովին արշուժները: Իր գլխաւոր մտահոգութիւնն էր, միջոցներ գտնել վերստին Հռոմի հնազանդեցնելու: Աստուծոյ վերանորոգութեան հետեւանօք անկէ բաժնուածները: Սակայն քաղաքականութիւնը տկարանալու տեղ միտում

բաբերուծութիւն մշակել իսկ վտանգաւոր կը համարէ, չըջապատող ազգերու թշնամութիւնը հրաւիրելու տեսակետով, չի մերժեր իսպառ Հռոմի պապին հրաւերը, այլ կ'ուզէ զայն ի նպաստ ազգին գործածել։

Այս թուղթին կցուած է դաւանութեան և հնազանդութեան կիցծուած թուղթ մըն ալ, նկնչ միջոցներով եւ ապահովաբար խարդաւանքով ձեռք բերուած, որպէսզի լաւագործուի (տ՝Կ, Պալենան, նոյն էջ 302-313, Դարանազգի էջ 380-381)։

Հումը երթալու հրաւերին, Ապրիա իր աթոռէն բաժնուիլն անկարելի համարելով՝ ածորովկցայ (սախպուիւ) կ'լսու, ի յընդեւ ուղարկել ի յիւ անձին տղն իւր ցրով վկայութեամբով զիւ եղբայր վարդապետն Յովհաննէս եպիսկոպոսն հասկացող եւ Բարցող եւ պարկեշտ վարով՝ նընտքեամբ ի փոխուցոյ :

Իսկ Տոմարի ընդունելութեան համար սա շատ իմաստուն պատասխանը կուտայ: «Նոսնասպէս եղցոյ մէջ Պարոն շէրն Սիղոնյն եպիսկոպոսն զդառնալ տարւոյն եւ վասն ճշդոյնն տումարն, եւ զպատճառից. թայց մեր միայն ոչ կարեմք խախտել յառաջ քան զայլ ազգիք, իւնն զէ առժամայն ինչեւ շէրնեւ յաւելեաց իւր վոնելն աբարէ ընդ ճշդեաց իւր անելոյ բնէր, որ իւրեկ այս դոմարէլն, արաւոյ մեզ Վկիկի զատցանալ վարդապետ Յովնանն եպիսկոպոսն, զոր ուսանիցի շաւ զայս տումարեղիւն, թայց մեր ազգին տումարեղին ուղարկեցիք, զի անեմնին ուսանիցեմք եւ մեկ յինիցիմք առաջինքն, եթէ այլ գայցեն զհետ մերս:

Ազգերայի այս առաջարկը հաճոյ կ'ե-
րևայ Գրեգոր ԺԳ.ի. որ ինչպէս կը տես-
նուի արդէն «Նոր սրահագիր գեղեցիկ ի շա-
յոց յեզու» շինել տուած էր: Ուստի իր
առաջադրած տոմարին գործարար թիւը
հրամայող կոնցրակը եւ անոր բացատրու-
թիւնները թարգմանել տուաւ հայերէնի՝
Յովհաննէս քչչ. Տէրբոյիի եւ ապագրեց
Հոսիւր մէջ խիստ ծանօթ Dominici Basalի
ազգարարին մէջ, 1568 թին:

Այս ապագայութեամբ Գրիգոր ԺԳ. կ'ուզէր իր առամարին ընդօնել թիւինը ապահովիլ, մինչ Ապարիտ կոթողիկոս իր թաղութին մէջ աւելի մեծ քան մը կ'ապնկալէր Գրիգոր ԺԳ. ի հաստատութեանը վարժարանին և Հայոց լեզուի ապարանէն:

Գրիգոր ԺԳ. Նոգմիտ բրավալանդի մը, ազգային ինքնութիւնները սպաննելու ծառայեցնել կ'ուզէր մամուլը և ուսումը, յիշել Աղարիտ իրեւելցիի մը պարզամտութեամբ բայց զազաքարկտութեան հետամուտ Հայտն մը եռանդով, կ'ուզէր Պապին բարեացականութիւնը ծառայեցնել ազգային մեծ գործի մը, զսեմ գործի մը, որով Հայոց կրօնական և բարոյական վիճակը կ'ուզէր յեղարկել:

Ահա թէ ի՛նչ կ'սկսեցաւր Ազարիտ։
Նախ գործնականութիւն զը յայտնէ պապին
որ Հայոց առած է սեկեղեցի եւ օրարան...
եւ յետոյ միկ ոտատուն մի վասն ուսուցանե-
լոյ տղայոց Հայոց եւ տուէր ի (եւ) շինել նոր
պատկազոր գեղեցիկ ի Հայոց յեղուն զը յայ-
տարարէ թէ սկու դրկեմկ այս գրովս զատա-
ցեալ Յովնաննիս վարդապետ եւ եպիսկոպոս
մեկ փոխանորդ եւս առաւել կու ուղարկեմ ի
հենկ զատացեալ Գրիգոր աւարկաւորս՝ քանի՜ մը
տղայով վասն ուսման ի դաստառուն եւ աս-
տածաշունչ գրով մի Հայոց, վասնդ ի քանե-
նայն ազգս Խոյց, որ ե շատ եւ քաղում ծո-
րով քէ գտուի Խոյ։ Աստուածաշունչ ընդ անկնի,
եւ կու նստի զինն Բժ. կամ Դժ. փիլ (ֆիլ-
րիւս) մեկն եւ ի զտուի, եւ յոյժ պիտանի եւ
վարդապետաց եւ հայրապետաց եւ քանանայից։
Կ'իտեմ... որ քաղում դրամ խառն կու շինի
ի յայս պատկազ, քայց յապահեմով ի քո
ուսասաններսփրինչ Երանդեանն ի ի քո
զում շահա հոգեւորս, որ ստեկեց քո Ար-
քութիւնդ անկեայն մեւ ազգին եւ այնոցիկ,
որք փախալին ուսանիլ զՀայոց յեղուն եւ զգ-
գիրս։ Ննդոր ունեն սպարիմեմով ի քո Ար-
քութիւնդ զայս շնորհս առաւել եւ ի յայս
պատկազս կարէ ծառայել ասացեալ Յովնաննիս
եպիսկոպոս եւ Գրիգոր Սարկաւազ եւ Մարգո
Անճոնի որդի Ազարտայ, որ խր հայրն հաւա-
կացող եւ, քայց գրիգորն առաւել պատկային
հաւաք իւրաքանչիւր, վասն որո քաննն ստեմն
զնուս քո Մարտիրոսն քան որ կարեմք»։

Ակարբա ինչպէս կը տեսնուի կ'ուզէ
Հոռոմի պապին քաղաքապետութիւնը ի նշը-
պաստ ազդիւն ծառայեցնել և շատ զոռա-
բաւ ձեռք բերելու համար իմ ստանալ
Պապը յորդորելով կ'արեւելեա հայերէն Աս-
տուածաշուշնիկ տպագրութիւնը, զոր Հայ
կաթողիկոսանքը և պատրիարքները իրենց
սեպեական միջոցներով այն զոռագաւ մտնե-
լայրիկն մէջ՝ ուր ապրիլ պարտաւորուած

էին երբեք կարող պիտի չլլային իրագործել:

Գրիգոր ԺԳ. Թերևս լրջօրէն ուշագրութեան ասնէր Հայ կաթողիկոսին խընդիբը, քանի որ Արեւելեան ժողովուրդները Հռոմի փարսխը առաջնորդելու գաղափարով խիստ խանգավառուած էր եւ ասոր համար Թերևս պատրաստ ըլլար տւելի զոհողութիւններ ընելու:

Սակայն Հայոց ճակատագիրը հոն ուլ իր գեբը կը կատարէ եւ Գրիգոր ԺԳ. կը միւռնի 1585 ին, առանց կատարելու Ազաւրիւ կաթողիկոսին առաջարկը:

Ո՛չ Հայոց վարժարանը կը բացուի եւ Ե՛ւ ալ Հայ Աստուածաշունչի տպագրութեան կը ձեռնարկուի եւ Ե՛ւ ալ Արեւելեան եկեղեցիներու հոգեւոր պետերը Հռոմ կը հաւաքուին:

Գրիգոր ԺԳ. ի անմիջական յաջորդները սակայն չեն զգործի շահագրգռուելէ արեւելեան խնդիրներով, ի մէջ այլոց Հայերով, որոնց մէջ կրօնական նպատակաւոր հրատարակութիւններ տարածելու ձեռնարկներ կ'ընեն Հռոմի մէջ Գրիգոր ԺԳ. ի ծաւլէն սուած գիրքերէն օգտուելով:

Այս ջանքերը եւ աշխատանքները հուսկ ուրեմն կ'ստանան կանոնաւոր արշաւանքի մը ձեւ գէպի արեւելեան քրիստոնեաները: Գրիգոր ԺԵ. (1621—1623) 1622 ին կը հիմնէ կրօնական մեծ կազմակերպութիւն մը «Բերթալաֆ ֆրէյ»-ն կամ «Հաւատոյ տարածման ժողովը», իսկ իր յաջորդը Ուրբանոս Ը. (1623—1644) այս հաստատութեան կը կցէ 1627 ին զպրոց մը, քարոզիչներ պատրաստելու համար, եւ բազմալեզուեան տպարան մը այս քարոզչութիւնները գիրքի եւ գիրքի միջոցաւ ալ տարածելու համար:

Բրորականաւոր նպատակն էր տարածել կաթողիկոսութիւնը հեթանոսներու մէջ, նոյնպէս նաեւ ջնջել «հերետիկոսութիւն»ը եւ «հեթանոս»ները քրիստոնեաներու մէջ: Այս կարեւոր հիմնարկութիւնը քարծրագոյն ասեան մըն էր որուն կը հպատակէին աշխարհի չորս կողմը տարածուած բոլոր միսիոնարութիւնները: Անիկա կը զրկէր առաքելական յաջորդները «հերետիկոս» եւ «հեթանոս»ողոյ երկրներ»՝ քրիստոնեաները դաւանափոխ ընելու համար:

— Հռոմի՝ այս նոր կազմակերպութեան

Հայոց վրայ ուշագրութիւն դարձնելու պատճառ եղաւ Պօղոս Ե. պապին կողմէ Պարսից Շահ Աբաս Թաղաւորին դրկուած դեպքանը՝ Պօղոս Ձիտտապիւնի բռնահալած, որ իր դեպքանութեան միջոցին (1615) այսցելէց Նախիջևանի Ունիթոններու անշնջացած միաբանութեան եւ Մաթթէոս Ե. բազմոս եպիսկոպոսին մահէն յետոյ նոյն գաւառին եպիսկոպոսութիւնը ստանձնեց 1621 ին (տե՛ս, Բաճաւեր 1899, էջ 219): Իր պաշտօնավարութեան շրջանին (1621—27) ոչ միայն գրական աշխատութիւններ ունեցաւ, այլ նաեւ կրթական գործունեութիւն: Խնդրեց Գրիգոր ԺԵ. Պապէն որ Հայ առօրէ կրթութեան համար զպրոց մը հաստատուէ (1622) (տե՛ս, Պատմութեան հայերէն գրութեան, 1905 Վիեննայի, էջ 101):

Գրիգոր ԺԵ. այս առաջարկը ընդունելով Միլանոսիայի վտնքէն գիտնական Գրիգոր Ուրբինոս անուն անձի մը յանձնեց այդ վարժարանին հիմնարկութիւնը եւ տեսչութիւնը, բայց ասիկա կըր գէպի Հայաստան կը ճամբորդէր կողպտուեցաւ եւ չկրցաւ երթալ Նախիջևան: Իբր տեսչի իրեն տեղը կարգուեցաւ Հայագոյ Ունիթոս Յովհաննէս Դոմինիկոս Նազարեան որ յաջողեցաւ զպրոցը բռնալ, բրորականաւոր 3000 ֆր. տարեկան նպաստով:

Պօղոս Բոլոնիացի որ կ'երեւայ թէ մեծ եռանդ ունէր մինչեւ հետագայ աշխարհներ, Սմերիկա եւ Հնդկաստան (Ձմա՛. Գ. էջ 527—528) կը ճամբորդէ հանգանակութեան համար, եւ զարծին Սպանիոյ մէջ կը վախճանի (1627) իր ջանքով հաւաքուած գումարով Հռոմի մէջ Հայոց յատուկ վարժարան մը բանիլ կտակ ընելով: Իր այս փափաքը կարելի չլլալով իրագործել, որոշուեցաւ նոր բացուած Ուրբանեան վարժարանին մէջ պահել որոշեալ թուով Հայ ուսանողներ, որոնք բնական է թէ պիտի պատրաստուէին բրորականաւոր գործին:

Բրորականաւոր հաստատութեան յաջորդ տարին (1623) իսկ կը տպագրուի չըռոմի մէջ Եւգլինէոս Դ. Պապին ձեռնարկեալ ժողովին տուած կոնդակը՝ սա խորագրով. «Միաբանութիւն Հայոց բոս Հռովմայ տար կեկեղեցոյն, վասն պարզաբանութեան նոյն օրինակն, եւ օրն խորհրդոյ տար կեկեղեցոյ եւ այլ եւս բազում տար խորհրդոյ, որ եղել Բրամսնով Էւանգելիոյ չորհրդոյ

սուրբ փափին ժողովն Ֆիաւրենցոյ, քուին 1439: Եւ հրահանաւ արքայն Գրիգորիոսի հնգհասանկերոյի սուրբ փափին, այլ եւս սուրբ ժողովոյն որ փան հաստատութեան հաստոյ են կարգեալ կապեալ եղել: Թուին ՌՈՒԳ (= 1623) ր:

Բորբաղանտան տպել կուտայ նաեւ այս ոգիով ուրիշ գործեր:

Բայց անոնց մէջ մասնաւորապէս կ'արժէ շեշտել հատ մը որ ուղղակի Հայ եկեղեցին կը հարուածէր:

Էջմիածնայ Մեխրիսեղեկ կաթողիկոսը Հռոմի Պօղոս Ե. պապին աւղած էր հպատակութեան թուղթ մը որ ափափն տուն պատկազ գրոյ ե յուղարկեր և ի Լեհ, նոյնպէս յաւենայն ճեղին, քի Հայք ի մեր հաւատն են եկերո:

Ուրեմն ուղղակի Հայ եկեղեցիին դէմ բացուած էր պայքար մը, ուժգին թափով մը:

Հռոմ իր քարոզչիներու միջոցով որոնք ծանօթութիւններով ու գիտութիւններով զինուած էին եւ տպագրութեան պէս գերազանց միջոց մըն ալ տրամագրելի աւելին, կը սպառնար Հայ եկեղեցիին իր օրոտէն, իր կեդրոնին մէջ գարնել:

Հայ եկեղեցիին իրեն սպառնացող այս վտանգին դիմագրաւելու համար Ժ' ռուէր միջոցներ եւ Ժ' ալ ձեռնահաս ու կարող վարիչներ:

Երբ Հռոմ այսքան ոգեւորութեամբ կը զբաղէր Հայ եկեղեցիով, Հայ եկեղեցւոյ կեդրոնը Էջմիածին, անտանելի գրութեան մատնուած էր, մասնաւորապէս տիրող քաղաքական վիճակին եւ ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան աթոռին վրայ իւրաքանչիւր յաջորդող առհասարակ անձեռնադաս աթոռակալներուն պատճառով, որոնք յաճախ աթոռը կը գրուէին աթոռակցութեամբ եւ ոչ ընտրութեամբ: Երկիրը կը կուխտուէր եւ կը կողպուէր շարունակ քաղաքական կողմէ, որոնք միշտ հարստահարութիւններով, հարկապահանջութիւններով եւ բազմապիսի կողոպուտներով ծայրագոյն թշուառութեան կը մատնէին Հայաստանի բնակիչները:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսները այս անտանելի պայմաններուն մէջ միայն իրենց աթոռին գոյութիւնը պահպանելու հետամուտ էին եւ գրեթէ թափառիկ կեանք

մը կ'ունենէին բռնակալներու ձեռքէն խոյս տալու կամ նպաստներ հուսալից կեդրէններու անկուշտ որկորը լեցնելու համար:

Էջմիածնայ մէջ մտաւորական շարժում 1441 էն, այսինքն աթոռին իր նախկին բնակավայրը գառնալէն յետոյ, կարելի չէր եղած ստեղծել եւ անոր տալ ազգային հոգեւոր եւ բարոյական կեդրոնի մը ճշմարիտ դիրքը:

Աթոռը այս անկեալ վիճակէն բարձրացնելու եւ ազգային ընդհանուր վերածնունդեան նպաստելու գաղափարը հազիւ թէ տածած են հազուադէպ կերպով աւսման ճաշակը առնող քանի մը կաթողիկոսներ որոնք Էջմիածնէն հեռու, գաւազան վանքերու մէջ պատրաստուած էին:

Աթոռին Էջմիածին տեղափոխութենէն (1441) մինչեւ Մովսէս Տաթևացիի ընտրութիւնը (1629) իրարու յաջորդող բազմաթիւ կաթողիկոսներէն եւ ալ աւելի շատ թուով աթոռակիցներէն շատերը սին յոյսերով օրօրուեցան եւ Հայ ազգին անխորտանջանքներուն վերջ տալու միակ միջոցը կարծեցին քրիստոնէայ Արեւմուտքի օժանդակութիւնը, եւ անոր դիմեցին:

Ստեփանոս Սալմաստեցիի (1545 - 52 Յունիսի 14) Միքայէլ Սեբաստացիի (1545-1576 *), Ստեփանոս Առնշեցիի (1557-1668), Թադէոս Բ. ի (1571 - 1583) փորձերը պերճախօս փաստեր են Հայոց Արեւմուտքէն սպասած ակնկալութեան:

Սակայն կաթողիկ կղերին ընթացքը առիթ մը եղաւ որ Հայերը ինքնագիտակցութեան գան, եւ ազգային մտաւոր վերանորոգութեան համար աշխատին, թէ՛ օտար բորբականտին դէմ զինուելու համար եւ թէ՛ ազգային ներքին վերածնունդեան նըպաստելու համար:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութիւնը դարձնելու համար ի վիճակի, մաքառելու համար օտար բորբականտին դէմ, Զուղալեցիք — վաճառական եւ բանգէտ գաւազանները ներկայացուցիչները — փորձ մը ըրին, եւ 1603ին աթոռ բարձրացուցին Սևրապիոն վրդ. Ուռալեցիին, ժամանակին ամենէն զարգացած կղերականներէն մին, Հայոց կաթողիկոսութեան ամենէն նստաւայժմ մէկ պահուս — երբ Դաւիթ Վաղարշատեցիի պէս սնտարբեր եւ անձեռնհաս եւ Մեղքեսեղեկ Գառնեցիի պէս ապիկար ու

զազրելի տիպարներ կաթողիկոս անունը կը կրէին — հակառակ կամքին երկու կաթողիկոսներուն, որոնք թէեւ անոր նախկան դիրքին համար իրեն աթոռակցութիւն առաջարկած էին, սակայն անոր յանդիմանութիւններէն դժգոհուած՝ յետոյ այդ գաղափարէն հրաժարած էին: Զուգայեցիք այդ երկու ապիկարները մեկուսացնելու պայմանով զինքն աթոռ բարձրացուցին Գրիգոր ԺԿ. անունով: Այս անուանափոխութիւնը շատ պիտի ծախուար մին էր թէ անոնք որ այդ երկու ապիկար կաթողիկոսներուն տեղ Սրապիոնը աթոռ բարձրացուցած էին, անոր նախկան — վանդի հարուստ էր — և բարոյական ու ուսումնական կարողութիւններէն զգուստելով՝ իր սպասէին որ անիկա նոր լուսաւորիչ մը հանդիսանար և էջմիածնի բարոյական վերականգնումին հիմը դնէր: Սակայն Սրապիոն չյաջողեցաւ, վանդի Դաւիթ և Միլեքիսեղիկ իրենց պաշտօնանկութենէն զայրացած Շահ Արասի դիմելէն և անոր միջոցաւ Սրապիոնը վանեցին աթոռէն:

Էջմիածինը մնաց յոյն անկարգութեան մէջ, անկարող տեւէ կերպով իր հօտին պաշտպանութեան համար բան մը ընելու:

Սակայն Հայաստանի գահազան վանքերու մէջ առանձնացած եկեղեցականներ, անհատական ճիգերով սկսան բնազդաբար Հայ ազգային եկեղեցին պաշտպանել, աշխատելով եկեղեցական բարեկարգութեան և ժողովրդային բարոյականը բարձրացնելու — որքան կը ներկին դուռն և եղկելի ժամանակները:

Անոնք նաև մեծ ճիգեր ըրին ազգին մէջ ուսումնատարածելու և դպրոցներ բանալու:

Ազգային վերածննդեան աշխատող այս եկեղեցականներուն մէջ, որոնք ԺՋ. դարու վախճանին և ԺԷ. ի սկիզբը փայլեցան, առաջին տեղը կը գրաւէ յիշեալ Սրապիոն Ուռհայեցին, որ Ամիթի մէջ հաւաքելով բազմաթիւ աշակերտներ զանոնք զարգացուց:

Նոյնպէս յիշատակելի են Սրապիոն վարդապետ Օձնեցին՝ որ Բաբերդի Վահանայէն վանքին մէջ գործեց, Կարապետ Ձառ վարդապետը, որ Վանայ Վարազան վանքին մէջ վարդապետներ և աշակերտներ հասցնեցին աշխատեցաւ և ուրիշ վարդապետներ, որոնց գործունէութիւնը թէև վաղան-

ցիկ՝ սակայն բոլորովին ապարդիւն չհղաւ: 1608-ին Սիւնեաց վապիմի դպրոցին վերակազմութիւնը ազգային մտաւոր վերածննդեան մէջ կատարեց նշանաւոր դեր մը և կրթական գործին աւելի հաստատուն ձև մը տուաւ:

Ասոր նախածնունդը եղան Սարգիս Պարոնտէր Սողմոսավանքի եպիսկոպոսը և Մեծ-Անապատի տոպնոցը, և Տրապիզոնցի ալիք քահանայ մը՝ Կիրակոս անուն, որոնք Երուսաղէմի մէջ իրարու հանդիպեցան և հոն Դավաթ Եւ Դաթաթ Եւ Դաթաթ Եւ Դաթաթ երոշեցին կրօնաւարական բարեկարգութեան աշխատելու եպիսկոպոսի և Երուսաղէմի վանքերուն մէջ իրենց տեսածը Հայաստանի մէջ գործադրել: Արդարև դառնալով Հայաստան դիմեցին Սիւնիք, եւ Տաթիկ Հարանց Անապատը նորոգեցին և կազմակերպեցին և իրենց շուրջը հաւաքեցին ժամանակին ամենէն աշխուստ դէմքերը, «Առաջնի տէր, Դաթաթեւ, Եղեւնդատ և Դաթաթ» և բազմաթիւ աշակերտներ:

Սիւնեաց դպրոցին աշակերտները իրենց կարգին լուսաւորութեան գործին աշխատեցան, գահազան տեղերը ցրուելով և Տաթիկ վանքին նման միաբանութիւններ հիմնելու աշխատելով:

Այսպէս Ներսէս և Ստեփանոս Մոկացի վարդապետները վանք մը հիմնեցին Լիմ կղզիին մէջ, ուրիշ ճիւղաւորուեցաւ կիւստացի անապատը, Արիստակէս վրդ. Բարկուշատցի՝ որ Տանձափարախի անապատին հիմնադիրը եղաւ, Դաւիթ Շամբուցի՝ Ղարամանենց աշխուսական տունէն՝ որ Զորեքագետի Անապատը հիմնեց և այլ ուրիշներ որոնք Սիւնեաց դպրոցին մէջ իրենց ուսածները տարածեցին:

Նոր ոգով զարգած զործնական շարժումը Հայ եկեղեցւոյ տարապայման անկման դէմ մաքառելու պիտի ներդրէր եւ Միլեքիսեղիկի կաթողիկոսութեան չըջնալիս խայտառակութեանց պիտի չհանդուրժէր: Հետևաբար իր դատաւարութիւնը արարքներով համբուստ որ այդ կաթողիկոսը, փոխանակ քաջալերելու և խրախուսելու, շարունակ հալածեց մտաւոր զարթման առաջնորդ հանդիսացող եկեղեցականները և գուցէ յաջորդէ Սիւնեաց դպրոցը ևս խանգարել, ինքն անիկա հզօր պաշտպանութեանը տակ չըլլար, պարսից Շահ Աբասի սիրելի հան-

դիտացած եւ անկէ հաւանօրէն Սիւնիոց շրջանակին իշխան կարգուած՝ Զուգայեցի Հախնազարի որդի Հայկապն իշխանին, որ կերեայ թէ սիրող մը եղած է ուսմանց եւ դպրութեանց:

Ակտուած շարժումը շարունակուեցաւ եւ զարգացած եկեղեցականներէն անոնք որ կրցան զիրք մը գրաւել, տիրող խայտառակութեան դէմ պայքար բացին:

Առոնցմէ մին էր Գրիգոր Կեսարացի, Սրապիոն Ուռայեցիի բազմաթիւ աշակերտներէն երիցազօյնը, որ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան աթոռը բարձրանալէ յետոյ պայքարեցաւ բոլոր լատինամտեալութուն, մասնաւորապէս անբարեխիղճ ու անարժան Միլիթիոսի կաթողիկոսին եւ անոր գաղափարակիրներուն հետ, միեւնոյն ատեն ցոյց տալով Արեւմտեան Հայոց մէջ մտաւորական շարժման նախակարգուեալը ԸԼԼԱԼԵ ԶԿԱՅԻՆԵՐ:

Թիբեաւ շատ աւելի կարեւոր արդիւնքներ պիտի ցոյց տար եթէ քաղաքական ղէպքեր ու մտնաւանդ իր անձին դէմ հաւածանքն ու պայքարը չմղուէր սոցէտ ու վարձկան կղերին կողմէ:

Իսկ Մայր Աթոռի կաթոլիկ վերջ տալու եւ էջմաշտոյ վերանորոգիչը հոնդիսանալու փառքը պիտի վիճակէր Սրապիոնի կրտսերազօյն եւ Գրիգոր Կեսարացիի երիցազօյն աշակերտ Մովսէս Տաթեպետի, որուն համար Խաչատուր վրդ. Կեսարացի, իրաւամբ կ'ըսէր. «Երկին Լուսաւորիչ եղեւ Հայկազուն անոյս, անորոգելով զՍուրբ Էջմիածին եւ զեղծեալ կարգս մեր, որ ի թուշուրենկ յառաջնոցն»:

Ա. ԱԼՊՈՑԱՆՆԱՆ

(1)

(Շարունակելի)

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՄԳ

Առաւօտը օրումն երեսասարդութիւնն է. ամեն ինչ աւելի քաւո՜ւ աւելի ծխողոյն՝ աւելի դիւրին է հոն. ինկվինիսիս աւելի զօրաւոր՝ աւելի տաւալայի կ'զգանք այն միջոցին մեր կարողութիւնները աչ աւելի սեղմն են: Պեզ՜ չէ կարճել այդ ժամանակը, ուշ ելնելով, կամ անարժան զրադուներով եւ դասարկ խօսակցութիւններով. կենսին իսկանլիքն է ան: Ընդհանրապէս, իրիկունը օրումն ծնունդն է:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Յունուար ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ ՅՅՈՐԸ Ժողովը վեց անգամներ ի նիստ գումարուեցաւ իրրեւ վարչական Մարմին, Կրօն. Գեր. Առեանը երեք անգամ, իսկ Ուսումն. Խորհուրդը՝ եօթն անգամ:

● Շր. 28 Դեկտ. 1935. — Երկուդին, Ժառանգաւորացի սրահին մէջ Գ. Յակոբ Օշական բանաստեղծ, նիւթ ունենալով ընդհանուր եւ ազգային գրականութիւնը:

● Կիր. 29 Դեկտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան մեր վերնամաստան մէջ, ուր քարոզեց Տ. Սեբեդիւք վրդ., ցոյց տալով հասարակ. և փորձութեան դերը մարդկային նկարագրի կազմութեան մէջ:

— Կէտօրէն վերջ տեղի ունեցաւ Գր. Շահան Պերպլեւանի կազմակերպած համերգը. իրրեւ նախերգանքը Ե. Ք. ի մեծ սրահին մէջ գալ աւսիս ԸԼԼԱԼԵ կատարելագործի մը:

● Բշ. 30 Դեկտ. — Եւսիբակ Տ. Գարեգին Սրբազանի վերադարձու Պէրմեթին:

— Գիշերը մեռած էր աշխատաւոր միաբան. ներէն Անտիոքացի Գէորգ պապա Մերմեքան. թաղումը կատարուեցաւ այսօր:

● Դշ. 1 Յունվ. 1936. — Ի սկիզբն տարւոյս, մեր վանական ընտանիքին անգամները, այսինքն հռօքնակող րօւս վանականք են ընդամենը 113, որոնց 3ը՝ պատրիարք եւ եպիսկոպոսք, 30ը վարդապետք, 7ը՝ սարկաւազք, 31ը Ժառանգաւորք, 6ը՝ ուրարակիրք, 22ը աշխատաւոր միաբանք, 12ը մայրապետք 2 հիւր եկեղեցականք: Առեցմէ դուրս են Դիւանի պաշտօնեայք՝ 4, ուրիշ պաշտօնեաներ՝ 5, Ժառանգաւորաց եւ Բն. ծայրանի արտաքին ուսուցիչք՝ 7, Սրբոց Թաղմանչաց վարժարանի ուսուցիչք՝ 5, Մանկապարտէզի ուսուցչուհիք՝ 6, Տպարանի պաշտօնեայք՝ 8:

● Եշ. 2 Յունվ. — Եւսիբակ Տ. Գարեգին Սրբազանի վաղը մեկնումին անթիւ, Ս. Գատարազը պատուոյ թէյանեան տուաւ այս իրիկուն. ապաւորիչ ուղերձներ եղան Ս. Գատարազին եւ Եւսիբակ Սրբազանին կողմէ:

● Բշ. 3 Յունվ. — Տ. Գարեգին Սրբազան մեկնեցաւ. ամբողջ Միաբանութիւնը յազարկ իշաւ վանքին դարպասը. Տ. Մեհրապ Սրբազան եւ ուրիշ վարդապետք ինքնաշարժերով յուզարկ դպրին մինչև Լիւզ, ուր Ն. Սրբազանութիւնը շաղկապեց մտաւ ղէպի Գահիրէ: